

Роль Вселенських соборів в управлінні Православною Церквою

Володимир Малярчук, прот. Володимир Вакін

Дана стаття розглядає важливість і значимість Вселенських соборів у житті Церкви як керівного апарату, розкривається суть Соборів, їх критерії та повноваження.

Ключові слова: Церква, Вселенський собор, імператор, єпископ.

Найвища законодавча влада в Церкві – Вселенський собор. Вселенський собор – це зібрання пастирів і вчителів Церкви, запрошених за можливістю зі всіх країн християнського світу для спільного вирішення питань, які стосуються Церкви і рішення яких після цього приймає і визнає вся Церква.

Щоб собор міг називатися Вселенським у строгому значенні, він повинен повністю відповідати як внутрішнім, так і зовнішнім відповідним вимогам. Між ними головне полягає в тому, щоб на такому соборі брали участь усі Помісні Церкви за особистої присутності своїх предстоятелів або їхніх представників. У крайньому випадку, наявність окремих послань, у яких викладені думки тієї чи іншої Церкви з відомих питань, або накінець, пред'явленням заяви зі сторони Церкви чи кількох Церков, які знаходяться в якому-небудь виключному становищі, у готовності їх признати всі рішення собору¹.

Вселенське ж значення соборів залежить від інших вимог і між ними, крім вище згаданого, одним із зовнішніх є те, щоб рішення собору було повнотою всіх Церков, як тими представниками, які були присутні на соборі, так і тими, які не мали бути особисто присутніми. Зокрема, щоб рішення собору були прийняті всім кліром і народом Церкви. Ця вимога особливо важлива тому, що стосується повного складу Церкви, підтверджуючи однодушність визнання і свя-

¹ Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви: в 4 т. – К., 2005. – Т.4. – С. 321-322.

тості соборних визначень, у той же час цей механізм переноситься із області теорії в життя Церкви і робиться надбанням усіх її членів без розрізнення їхнього становища в церковному організмі.

Окрім зовнішніх умов, для визнання «Вселенський» повинні бути строго дотримані й деякі внутрішні умови. Між ними, насамперед, є те, щоб питання, які розглядалися на соборах, мали вселенське значення, саме тому, що вони торкалися питань віри і церковного вчення, головних принципів буття та устрою Церкви і мали спільну важливість для всіх Помісних Вселенських Церков. Друга умова – це те, щоб собор у визначеннях висловлював з чіткою ясністю те, що в загальних головних міркуваннях усі, завжди і всюди дотримувалися.

Виконання всіх цих умов складає головне вчення православного церковного права про Вселенські Собори, і як бачимо, що вони строго витримані сімома Вселенськими Соборами, які приймає і визнає Православна Церква. Із вказаних є важливими особливо внутрішні умови і, на підставі аналізу рішень попередніх соборів, Вселенським Соборам належить наступна компетенція:

1. Визначення за вченням Священного Писання і переданням Церкви догматів віри і виклад їх у формі символів віровизначень і оросів.
2. Дослідження і затвердження передання Церкви і відділення істинного передання від спотвореного.
3. Осудження всякого вчення, що суперечить чистоті віри.
4. Перегляд канонів усіх попередніх соборів.
5. Визначення чину церковного управління загалом та безпосередньо Помісних Церков зокрема.
6. Надання статусу автокефалії новим Помісним Церквам із визначенням їхнього місця в диптиху.
7. Затвердження кордонів між Помісними Церквами
8. Визначення статусу та устрою Помісних Церков.
9. Здійснення найвищої судової влади над предстоятелями Церков і навіть над усіма Помісними Церквами.
10. Видання для всієї Церкви загальних позитивних постанов про все, що стосується принципів управління і життя Церкви.

Компетенція Вселенських Соборів полягала насамперед у вирішенні суперечливих догматичних питань. Це переважне і майже

виключне право саме Вселенських, а не Помісних Соборів. Спираючись на Священне Писання та загальноцерковне Передання, Отці Соборів виклали догмати віри, дані Спасителем в Одкровенні. Догматичні визначення семи Вселенських Соборів, що містяться в їхніх оросах, мають тематичну єдність: у них розкривається цілісне тринітарне та христологічне вчення. Виклад догматів у соборних символах і оросах непогрішний; саме в них і виявлена сповідувана нами непогрішність Церкви².

Про догмати сказано у відповіді Східних Патріархів, що в Божественних догматах ніколи немає місця ікономії чи полегкості, тому що вони непохитні та зберігаються з усяким благочестям усіма православними як непорушні; і той, хто переступить найменший із цих догматів, засуджується та піддається анафемі як розкольник і єретик, і всі вважають його відлученим. У зв'язку з цим Соборам належить право остаточного судження, що не підлягає скасуванню, про всяке вчення, яке виникає в Церкві, щодо того, чи відповідає воно Переданню, чи суперечить йому, а також право піддавати анафемі псевдовчителів і їхніх прихильників.

Надзвичайно велике значення Вселенських Соборів у дисциплінарній сфері. Собори видавали канони, у яких фіксувалося звичеве право Церкви або надавався більш високий, загальноцерковний авторитет постановам Помісних Соборів. Вселенські Собори затверджували правила Помісних Соборів і Отців. Вони змінювали й уточнювали дисциплінарні визначення, які склалися раніше.

Нарешті, Собори вершили суд над предстоятелями автокефальних Церков та іншими ієрархами не тільки за обвинуваченням їх у ересі, але й у зв'язку з порушеннями дисципліни чи незаконним зайняттям церковних посад. Вселенським Соборам належало також право виносити судження про статус і кордони помісних Церков.

Надзвичайно важке питання про церковне прийняття, про рецесію постанов Соборів, і у зв'язку з цим про критерії вселенськості Собору. З історії добре відомо, що деякі із Соборів, не визнані Вселенськими чи навіть прямо засуджені як розбійницькі, за кількістю представлених на них Помісних Церков не поступалися Соборам,

² Керов В. А. Вселенские соборы и разделение Церквей. – М., 1998. – С. 19.

визнаним Вселенськими, у всякому разі, найбільш нечисленному з них – І Константинопольському³.

Перші п'ять століть цього періоду (313-843) були часом особливо напруженої боротьби з єретиками і, зокрема, наполегливої роботи богословської думки. Боротьба ця охоплювала собою як Схід, так і Захід імперії. Але в ході розвитку цих богословських суперечок на Сході і Заході різко означилися інші специфічні проблеми. При сильно розвиненому теоретичному мисленні на Сході предметом богословських суперечок служили переважно абстрактні питання християнської догматики (про єдиносутність Сина Божого і Духа Святого з Отцем, про з'єднання двох природ у Христі і т.д.); на Заході ж, внаслідок пріоритету практицизму, головний інтерес викликали практичні проблеми християнської системи, тобто ті, які мали життєво-практичне застосування, наприклад, про свободу і благодать, про Церкву і її дисципліну. Суперечки навколо богословської думки цієї епохи ставили перед собою подвійне завдання: з одного боку, потрібно було відкинути єретичні вчення, а з іншого – дати точне визначення тим істинам християнської віри, які спотворювались у псевдовченнях єретиків. Це завдання досягалося як суб'єктивними силами християнських богословів, так і загальною колективною діяльністю Християнської Церкви. Відображенням цієї діяльності Церкви і були Вселенські Собори. Починаючи з IV, наступні століття були, можна сказати, розквітом соборної діяльності Християнської Церкви. А оскільки Греко-Римська імперія порівнювалася у власній уяві із Вселенною, то й Собори такого роду одержали назву «Вселенських».

Головною причиною скликання Вселенських Соборів було виникнення помилкових тверджень у питаннях християнського вчення. Для боротьби з ними недостатньо було їх заперечити чи спростувати у творах православних богословів, бо такі твори не мали обов'язкової сили для всіх та й були мало доступними. А з огляду на те, що ці ересі охоплювали собою широкі простори Християнської Церкви, проти них безсилями були і рішення Помісних Соборів. Єдиною зброєю, що могла вразити псевдовірування, було слово всієї Церкви, трибуною для якого стали Вселенські Собори. Як вираз загальноцерковної свідомості, вони мали силу обов'язкового правила віри для всіх пра-

³ Митропольський Іоанн, єп. История Вселенских соборов. – СПб, 1996. – С. 347-348.

вославних. Крім догматичних визначень, на Вселенських Соборах розв'язувалося питання стосовно інших аспектів церковного життя: управління, богослужіння, дисципліни тощо. Такою діяльністю Вселенські Собори досягали єдності внутрішнього і зовнішнього благоустрою церковного життя⁴.

Церква, виголошуючи своє віровчення у формі догматів, надихається силою Святого Духа і утверджується авторитетом свого глави – Ісуса Христа. Основні догмати християнства формувалися та проголошувалися на перших семи загальноцерковних, тобто Вселенських (IV-VIII ст.) соборах.

У канонах немає визначень, які стосуються Вселенських Соборів: їхнього складу, повноважень, умов скликання, інстанцій, які правомочні їх скликати. І це не випадково. На відміну від римсько-католицької еклезіології та каноніки, що ставлять Вселенські Собори в підлегле щодо Римського єпископа, православна еклезіологія бачить у Вселенському Соборі вищу інстанцію земної Церкви, яка знаходиться під прямим проводом Святого Духа, а тому не може підлягати жорсткій регламентації⁵.

За своїм складом Вселенські Собори були, переважно, єпископськими корпораціями. Це видно вже із традиційної назви Соборів за кількістю єпископів, які брали участь у них: Нікейський Собор увійшов в історію як Собор 318 Отців. Відповідно й інші собори йменувалися за кількістю Отців Церкви. Пресвітери чи диякони були на Соборах як повноправні члени лише в тих випадках, коли вони представляли своїх єпископів, найчастіше папу та патріархів. Пресвітери та диякони брали участь у соборних діяннях також і як радники своїх архієреїв. Їхній голос міг бути вислуханим на Соборі. Відомо, яку велику справу зробив на Нікейському Соборі святий Афанасій Великий, що прибув до Нікеї зі своїм єпископом – святим Олександром Олександрійським. Із мирян на Соборах були присутні імператори та вищі чиновники держави. Але соборні визначення – ороси – підписувалися тільки єпископами або їхніми заступниками. При цьому єпископи були на Соборі представниками своєї Помісної Церкви та висловлювали не власні думки, а свідчили про віру своєї Церкви. Що ж стосується під-

⁴ Чокалюк С. Канонічні вимоги до священничого служіння. – К., 2009. – С. 105.

⁵ Яковлев. А. И. Лекции по истории христианской Церкви. – М., 2006. – С. 78.

писів імператорів під актами Вселенських Соборів, то вони лише надавали оросам і канонам Соборів авторитету державних законів. Право участі на Вселенських Соборах і право голосу в соборних рішеннях належить єпископам. Слід зауважити, що на соборах не було встановленого чіткого кворуму легітимності, як на даний час у помісних чи інших соборах.

Члени кліру, пресвітери, диякони, які допомагали єпископам при обговоренні поставлених питань, або запрошені собором, вступали в диспути з противниками і відкидали їхні доводи. Із таких пресвітерів та дияконів могли мати вирішальний голос, на рівні з єпископами, тільки ті, хто являвся уповноваженим від своїх єпископів і хто заміняв відсутніх єпископів. У такому випадку заступники єпископів підписували і рішення собору разом з іншими дійсними його членами. Допускалися на собор і вірні миряни, богослови, філософи, і загалом усі ті, хто вивчав питання, які були подані для обговорення, за пропозицією єпископів давав потрібні пояснення та сприяв найкращому визначенню істини. Щодо присутності імператора або його представника, то це було тільки заради збереження порядку і миру, але ніколи не з метою обговорення питань, які були запропоновані на розгляд собору⁶.

Відповідно, для збереження порядку на соборі і для керування ним, були єпископи, які головували і в ході собору виносили вердикти. З історії Вселенських соборів ми бачимо, що на I і II Вселенських Соборах головували єпископи Антіохійської Церкви – Євстафій і Мелетій відповідно, але це тому, що вони були найповажнішими єпископами на тих соборах. Після піднесення Константинопольської кафедри (II Вселенський Собор), головуючими були єпископи, а точніше патріархи вищезгаданої кафедри. Російський церковний історик початку XX століття Олексій Лебедев стверджує, що між присутніми єпископами I Вселенського Собору, найвище місце, без сумніву, посідали Олександр Олександрійський та Осій Кордубський. У посланні Нікейського собору до Олександрійської Церкви собор називає Олександра «головним діячем», а Афанасій пише про Осія, що він багато посприяв цьому собору в Нікеї виловив правдиву віру. Але тут швидше йдеться про їхню активність на соборі та вираження їхньої мудрості, а не про головування. Дійсно, багато вони потрудилися на

⁶ Митропольський Іоан, еп. История Вселенских соборов. – СПб., 1996. – С. 348.

соборі, але за честю був вищим Євстафій – єпископ Антіохійський. Пізніше згідно з основною установою церковної ієрархії, затвердженою канонами соборів 28-ою IV Вселенського і 36-ю Трульського собору і керуванням розсудженнями належало тому єпископу, престол якого предстоїть у ряду інших престолів Вселенської Церкви. На вселенських соборах звертали увагу на те, у якій мірі, особисто чи через представників, брали участь у соборних засіданнях єпископи ведучих престолів і чи не був хтось із них предметом соборного огляду чи обсуду.

В епоху Нікейського собору в Римській імперії були влаштовані хороші поштові дороги, так що багато єпископів без затруднень могли з'явитися на собор. Але віддалені подорожі все ж були скрутними, наприклад із Бордо до Константинополя потрібно було їхати півтора місяця. Тому не дивно, що на соборі більшу кількість єпископів представляли греки. Західних єпископів було сім – Іспанія (Осій Кордубський), Галлія (Нікас Діжонський) та Африка (Цеціліан Карфагенський) мали тільки по одному представнику. Престарілий римський єпископ Сильвестр прислав двох легатів-пресвітерів – Вікентія і Вітона. Але під сумнівом, чи був на соборі Олександр Візантійський, навіть сумнівним є те, чи був Олександр у той час єпископом. Між отцями собору були один перс – Іоан і один єпископ готський – Феофіл; Симеон, єпископ Селевкії Ктісіфона, відправив на собор декількох. З деякою ймовірністю вважають, що в цей час на сході було близько 1000 єпископів і близько 800 єпископів на заході. Таким чином, на соборі присутніми були лише 1/6 частина всіх християнських єпископів. У складі собору було чимало високих подвижників та сповідників останнього гоніння⁷.

Щодо чисельності собору, то це не мало великого значення в піднесенні статусу собору до вселенського, та й не варто розуміти обов'язкову присутність на соборі всіх єпископів, які були у світі, що було б, звісно, неможливим, причому були й помісні собори, на яких було у два рази більше єпископів, ніж на деяких вселенських, але все ж таки ці собори мають тільки помісне значення. Навіть присутні

⁷ Бердниковъ И. С. Краткий курс Цекровнаго права Православной Церкви. – Казань: Типографія императорскаго университета, 1903. – С. 27-28.

на соборі єпископи не знали точної кількості членів собору, і цим не переймалися.

Святі отці у своїх посланнях часто вказували на кількість членів, і тому, незважаючи на багато розбіжностей Церква все ж таки прийняла в традицію та іменує собори на честь кількості присутніх на них Святих отців.

Що стосується інстанції, яка скликає Вселенські собори, то всі сім Соборів були скликані імператорами. Це безперечний історичний факт, який неспроможні спростувати пізніші римсько-католицькі фікції про те, що імператори, скликаючи Собори, нібито виконували доручення пап. Але констатація даного факту не дає ніяких розумних підстав заперечувати можливість скликання Собору з почину інших, власне церковних інстанцій. Таке заперечення було б неприпустимо сміливим вторгненням у сферу дій Святого Духа. Вселенські Собори переважно скликали за погодженням із Церквою та імператором. Представником державної влади на них був спеціальний чиновник, якого призначав імператор. Він відкривав Собор, зачитуючи імператорську грамоту. Державна влада за свій кошт утримувала членів Собору, оплачувала їм усі витрати⁸. Імператор мав усю владу в імперії, тому було б фактично неможливим скликати собор без його згоди. Імператори були зацікавлені в скликанні, адже ситуація в імперії в час виникнення єресей була напруженою, і вони бажали якнайшвидше розв'язати проблеми, які поставали перед церквою. Наприклад, імператор Константин Великий бажав бачити християнство єдиною великою державною релігією, тому всі суперечки, які виникали, швидко хотів припинити і послав єпископів в епіцентр виникнення єресей, щоб єпископ посприяв припиненню суперечок. Але оскільки тодішні єресі охопили всю Церкву, то Церква вирішує скликати чисельний собор. Константину Великому ідея чисельного собору сподобалась, і в червні 325 року в Нікеї скликають собор, який згодом піднесли до статусу Вселенського. Подібним чином були скликані й інші шість соборів. Вивчаючи історію древньої Церкви, а особливо історію Вселенських Соборів, можна прийти до висновку, що імператори в загальному не бажали мати у своїй імперії будь-яких релігійних суперечок і робили все для того, щоб суперечки, які виникли, швидко

⁸ Чокалюк С. Канонічні вимоги до священничого служіння. – К., 2009. – С. 106.

вирішувалися. Собори здебільшого проводилися у резиденціях імператорів у великих містах, зокрема: Нікея (I, VII Вселенські собори), Константинополь (II, V, і VI Вселенські собори), III собор, зібраний у Ефесі, і IV Вселенський собор у Халкедоні. Усі ці місця проведення соборів були поблизу розташування імператора, і деякі собори не скликалися в епіцентрі суперечок заради збереження безпеки учасників собору⁹.

Вселенський собор – це найвища інстанція в Церковному управлінні, яка керується безпосередньо Святим Духом. Усі постанови, винесенні собором, були чітко сформульовані і зазначені, що вони угодні Святому Духові і учасникам собору. Визначення Вселенського Собору, голосу всієї Церкви, можливе лише тоді, коли собор задовольняє всі вищезгадані умови, і безумовно обов'язкове для кожного, хто належить Церкві. Про обов'язковість сили соборних визначень висловлювалися самі Вселенські собори, і ця обов'язковість була визнана як усіма наступними соборами, так і державною владою. Кожен наступний собор підтверджував і визнавав попередній, тобто, і всі постанови ще раз підтверджував. Але статус Вселенського собору затверджували самі безпосередньо, хоча в історії є подія, коли Вселенський собор не визнався, а був іменованим «Розбійницьким собором».

Визначення деяких із цих соборів підписані самими імператорами разом з єпископами-членами соборів. Але підписи імператорів не можна і не варто приймати в тому сенсі, що вони своєю владою затверджували догмати віри та інші постанови соборів. Імператори висловлювали цим тільки те, що вони приймають усі постанови та рішення собору, як незаперечну істину, і признають душеспасуючим для християнських народів.

Імператор Юстиніан підписав визначення Трульського собору так: «*Погоджуюсь з усім, що визначено, і приймаю все*»¹⁰.

Крім підписів імператорів, державна влада визнавала й урочисто втілювала обов'язкову силу соборних постанов так само, як постанови самих імператорів. І це повторювалося кожний раз після закінчення собором свого засідання.

⁹ Керов В. А. Вселенские соборы и разделение Церквей. – М., 1998. – С. 28.

¹⁰ Митропольський Іоан, еп. История Вселенских соборов. – СПб., 1996. – С. 349.

Імператор Юстиніан в одній своїй новелі говорив, що приймає догмати Вселенських соборів, як слово Боже, а канони, як державні закони.

Говорячи про обов'язкову силу Вселенських соборів, треба розуміти тільки їх визначення з питань віри чи дисципліни, які формально й урочисто виголошені саме такими. А тому записи соборних засідань, різні роздуми, повідомлення і т.д. не мають законної сили, вони слугують тільки для тлумачення і кращого розуміння визначень та мають історичне значення¹¹.

Список джерел і літератури:

1. *Болотов В. В.* Лекции по истории древней церкви: в 4 т. – К., 2005. – Т.4. – 599 с.
2. *Бердниковъ. И. С.* Краткий курс Цекровнаго права Православной Церкви. – Казань: Типография императорскаго университета, 1903. – 320 с.
3. *Керов В. А.* Вселенские собори и розделение Церквей. – М., 1998. – 159 с.
4. *Митропольський Иоан, епископ.* История Вселенских соборов. – СПб., 1996. – 406 с.
5. *Чокалюк С.* Канонічні вимоги до священничого служіння. – К., 2009. – 147с.
6. *Яковлев. А. И.* Лекции по истории христианской Церкви. – М., 2006. – 358 с.

¹¹ *Митропольський Иоан, еп.* История Вселенских соборов. – СПб., 1996. – С. 349-350.